

Daarom filosofie!

Koo van der Wal

“Smart is het oog van de geest” luidt een treffende uitspraak van Helmuth Plessner. Met andere woorden: onder idyllische omstandigheden heeft de geest de neiging op zijn lauweren te rusten. En zijn er minder plezierige, vaak uitgesproken pijnlijke ervaringen voor nodig om hem in beweging te krijgen. Dat geldt voor het dagelijks leven waar we ons, zolang alles redelijk loopt, niet zoveel gedachten over de dingen maken. Pas wanneer de gewone ritmen en automatismen meer of minder hardhandig verstoord worden, in ‘grenssituaties’ zoals door ziekte of ongeval, door natuurrampen of door ontsporingen in de tussenmenselijke relaties, komen de vragen op naar het hoe en waarom ervan. In de wetenschappen is het niet anders. Zolang de gangbare theorieën en modellen bevredigend functioneren is er geen reden om de paden van ‘normal science’ te verlaten en aan de grondslagen en uitgangspunten van die theorieën te gaan morrelen. Die noodzaak ontstaat pas bij het optreden van hardnekkige impasses en onoplosbare paradoxen.

Helemaal geldt zoiets voor de filosofie. Zij is een crisisverschijnsel, uit de nood geboren, nl. in situaties waarin de dingen hun vertrouwde gezicht verloren hebben. Niet voor niets laten Plato en Aristoteles haar uit de verwondering, lees: desoriëntatie, geboren worden. Zij is onder die omstandigheden de poging om de dingen weer op een rij te krijgen en een nieuw over- en doorzicht te verwerven. Het is daarom niet in de laatste plaats in tijden van grote maatschappelijke en culturele veranderingen, wanneer vanzelfsprekendheden aan de lopende band sneuvelen, dat er bijzondere activiteit aan het filosofische front is. Het beste voorbeeld is vanzelfsprekend de opkomst van het filosofische denken bij de Grieken, toen de traditioneel-religieuze kijk op wereld en samenleving als steeds minder geloofwaardig ondervonden werd en er dus een sterke behoefte gevoeld werd aan een nieuwe werkelijkheidsopvatting en een nieuwe onderbouwing van de sociaal-politieke orde die de toets van de kritiek zouden kunnen doorstaan. Niet minder sprekend is de hausse op het gebied van de politieke filosofie in de vroegmoderne tijd, toen de middeleeuwse feodaal-agrarische samenleving verdrongen werd door de modern-burgerlijke. Daarmee deed zich dringend de noodzaak gevoelen een nieuw zicht op de politiek-sociale situatie en een nieuw begrip van legitimiteit te ontwikkelen. En iets dergelijks geldt voor onze eigen tijd waarin ingrijpende veranderingen op wetenschappelijk, technologisch, politiek-sociaal en cultureel gebied over elkaar heen buitelen met alle dringende vragen van dien. Daarom filosofie!

Filosofie komt dus niet uit de lucht vallen, maar ontbrandt aan fundamentele vragen waarvoor mensen zich geplaatst zien. Zulke vragen zijn wel allereerst die welke als ‘levensvragen’ aangeduid worden: waar we vandaan komen, waar we heen gaan, wie we eigenlijk zijn, wat de herkomst van het kwaad in de wereld is, of er een zin van het leven en van de dingen is. Het zijn vragen van alle tijden, zoals bijvoorbeeld een fraaie middeleeuwse spreuk die ik bij Jaspers vond, laat zien:

Ich komme, ich weiss nicht woher,	[het vanwaar]
Ich bin, ich weiss nicht wer,	[identiteit]
Ich sterb’, ich weiss nicht wann,	
Ich geh’, ich weiss nicht wohin,	[waarheen]

Mich wundert's, dass ich fröhlich bin.

En Kolakowski is zelfs van mening dat de zinvraag *de* filosofische vraag bij uitstek is: dat “van alle traditionele thema's waarmee de filosofie zich bezig houdt...dit wel het allertraditioneelste (is): de vraag naar de 'zin van het leven'.”

Het zijn vragen waarvan we het niet kunnen laten ze te stellen. Men kan ze wel drastisch afkappen zoals Wittgenstein in zijn *Tractatus* doet: “Wir fühlen, dass selbst, wenn alle *möglichen* wissenschaftlichen Fragen beantwortet sind, unsere Lebensprobleme noch gar nicht berührt sind. Freilich bleibt dann eben keine Frage mehr; und eben dies ist die Antwort.” Echter, zo gemakkelijk laten zulke vragen zich niet uitrangeren. Ook als we er geen duidelijk antwoord op vinden blijven ze ons bezig houden. En ook dan nog proberen we met de schijnwerper van ons denken zover mogelijk in het duister door te dringen.

'Levensvragen' waarmee we de achtergronden van ons bestaan proberen te belichten zijn niet de enige basale vragen die filosofische reflectie uitlokken. Alle terreinen van het menselijk leven (wetenschap, techniek, recht, economie, politiek, kunst, religie, opvoeding enz.) kennen hun fundamentele vragen. Ze zijn weliswaar, gelukkig maar, niet aanhoudend aan de orde, maar spelen op de achtergrond toch steeds mee en dringen zich regelmatig ook nadrukkelijk op de voorgrond – weer: wanneer de gewone gang der dingen stagneert en er dieper aangezet moet worden. In de wetenschappen zijn dat zulke vragen als waarover het in de wiskunde nu eigenlijk gaat (getal en ruimte of, fundamenteeler, structuren), in de natuurkunde hoe basiscategorieën als ruimte, tijd, materie etc. moeten worden opgevat, in de biologie wat leven nu eigenlijk is en of het uitsluitend het product van blinde krachten is, enz. In de politiek is zo'n vraag wat de legitimatiebasis van macht is en of de democratie alleen een aangelegenheid van formele procedures zoals de meerderheidsregel is, dan wel mede bepaald wordt door materiële beginselen zoals eerbiediging van grondrechten, minderhedenbescherming en tolerantie. In het recht komen altijd weer zulke vragen op als die naar de aard en basis van de mensenrechten, naar de omschrijving en het doel van de straf, naar de definitie van het recht als zodanig en naar de relatie ervan met de moraal.

Ieder gebied, de techniek, de kunst, de religie, de taal, de moraal enz., heeft op die manier haar achtergrondvragen en, als we filosofie in de lijn van het bovenstaande omschrijven als bezinning op achtergrondvragen, dus haar filosofische dimensie. Steeds gaat het om de betekenis en interpretatie van de basiscategorieën van het domein in kwestie, om de presupposities en uitgangspunten die richtinggevend zijn voor ons begrip van de dingen, om de referentiekaders kortom die onze opvattingen terzake bepalen. En steeds is, zoals gezegd, de aanleiding om ons met die achtergrond- of grondlagenkwesties bezig te houden het optreden van impasses op de verschillende gebieden. Filosofie begint daar waar de dingen niet meer vanzelfsprekend zijn, waar de gangbare opvattingen tot stagnatie leiden en we gedwongen worden de fundamentele van het domein in kwestie aan een kritische inspectie te onderwerpen.

Wat zo voor afzonderlijke gebieden van menselijke activiteit geldt, meer regionaal zögezegd, dat kan ook voor onze kijk op en houding tegenover de dingen in het algemeen gezegd worden. Het gaat dan dus om omvattende kaders die onze opvatting van de werkelijkheid in het algemeen, ons zelf- en maatschappijbeeld, ons kenconcept en onze normatieve

opvattingen betreffen. Filosofisch denken streeft er dan naar licht en doorzicht in onze ervaringen en opvattingen meer in het algemeen te brengen. In dit opzicht kan de filosofie als specifieke activiteit getypeerd worden als het relaas van de ontwerpen om onze situatie op een bepaalde manier te begrijpen. Als 'grote' filosofie kunnen dan die ontwerpen gelden die op een doorwrochte en consistente wijze een gearticuleerd werkelijkheids- en mensbeeld met bijbehorende rationaliteitsconceptie en levensoriëntatie bieden. En de geschiedenis van de wijsbegeerte kan dan opgevat worden als de voortgaande toetsing van en discussie tussen die ontwerpen en met name van de uitgangspunten en basisveronderstellingen waarop zij berusten.

Filosofie dus, om op mijn werkdefinitie terug te komen, als de bezinning op achtergrondvragen van het menselijk bestaan in de volle breedte: existentieel, moreel, politiek, van sectoren verder zoals recht, wetenschap, techniek, kunst enz. En steeds is de aanleiding tot die bezinning dat, zoals gezegd vooral in tijden van grote sociale en culturele verschuivingen, de gangbare voorstellingen tekort schieten om de ervaringen te 'plaatsen' zodat naar andere zienswijzen en voorstellingskaders omgezien moet worden. Niet dat de filosofie de enige werkplaats zou zijn waar aan nieuwe oriëntatiemiddelen gewerkt wordt om ons onze ervaring op een bevredigender wijze te laten spellen. Kunst, literatuur, wetenschap en de alledaagse meningsvorming bijvoorbeeld spelen in dat opzicht niet minder belangrijke rollen. Maar omdat wij mensen wezens zijn die ons ook steeds denkend rekenschap van onze situatie proberen te geven, is voor de filosofie als de zo systematisch mogelijke vorm daarvan ook een belangrijke rol weggelegd bij het zoeken naar nieuwe oriëntatieschema's. Daarom dus filosofie.

In het bovenstaande werd, hoe kan het ook anders, het antwoord op de vraag naar het waarom van de filosofie in nauwe relatie gebracht tot het wat ervan, datgene dus wat (naar mijn opvatting) de essentie van de filosofie uitmaakt. Daarover nog enkele opmerkingen:.

- 1) Vertrekpunt van filosofische reflectie zijn, zoals gezegd, achtergrondvragen, dat wil zeggen dat teruggevraagd wordt achter de 'gewone' denk- en handelwijzen, met name bij kwesties waarop met behulp van de gangbare voorstellingen en categorieën geen bevredigende antwoorden mogelijk zijn. Dit in tegenstelling tot 'puzzles', problemen waarvoor binnen de gegeven kaders oplossingen mogelijk zijn, hoeveel moeite het overigens ook nog kost om die te vinden. Bij de filosofie gaat het juist om die kaders zelf, om de ontwikkeling van nieuwe denkpatronen en bijbehorende basisnoties, kortom om een nieuw perspectief op en houding tegenover de dingen. Daarom is er geen methode voor de filosofie, omdat methoden aan kaders en benaderingswijzen gebonden zijn, maar het nu juist om het terugvragen achter die kaders gaat. Daarom ook is 'leren' in de filosofie geen accumuleren van informatie, maar het anders leren zien van de dingen, vooral ook het oog krijgen en articulatiemiddelen ontwikkelen voor wat tot nu toe in ons denken en doen impliciet bleef, het aan het licht brengen van verwaarloosde of zelfs verdrongen aspecten van de ervaring om ze via die explicitering en articulatie grijpbaar te maken en er zo een houding tegenover te kunnen innemen..
- 2) Direct in het verlengde van het vorige punt: zonder *eigen* vragen geen filosofie, of zoals Kant zich uitdrukt misschien wel filosofie maar geen filosoferen als levende activiteit. Daarom is de opzet van veel filosofie-opleidingen, -cursussen,

onderzoeksprogramma's enz. nogal problematisch, omdat zij primair aan filosofen en niet aan vragen opgehangen worden. Men blijft dan bij alle vaak bewonderenswaardige eruditie en scherpzinnigheid gebonden aan de voorstellings- en ervaringswereld van de denker in kwestie, reproduceert in nadere doordinking en verfijning toch diens kijk op de dingen inclusief de uitgangspunten en vooronderstellingen ervan, kortom: het blijft bij na-denken en is geen echt zelf denken. Niet dat verdieping in grote filosofische teksten, behalve dat het zeer interessant is, niet ook zeer vruchtbaar zou kunnen zijn, bijv. om typen posities en hun onderbouwing te leren kennen, maar vooral ook om gevoel te kweken voor de diepgang en lange adem van echt filosofisch denken. Maar daarna is het toch allereerst een actualiserende omgang met de filosofische traditie, waarbij zij gelezen wordt in het licht van onze eigen vragen en problemen, die haar vruchtbaar maakt voor ons eigen begrip van onze situatie.

- 3) Naar haar aard stelt de filosofie zulke vragen als: wat tijd, leven, democratie, rechtvaardigheid, geluk enz. 'nu eigenlijk' zijn. Hoe zinnig het anti-essentialisme in de wetenschappen, die naar functionele verbanden zoeken, ook is, de filosofie is uit de aard van de zaak 'essentialistisch', gericht op het achterhalen van wat de dingen wezenlijk zijn, al gaat het daarbij mogelijk om een altijd terugwijkend grensbegrip. Want, weer, zijn het zulke vragen waarmee naar werkelijke oriëntatie gezocht wordt en waarvan we het niet kunnen (en ook niet moeten) laten ze te stellen.
 - 4) Zoals gezegd, probeert de filosofie de categoriale kaders uit te schrijven, met behulp waarvan we onze voorstellingen en ervaringen interpreteren en systematiseren. Dat leidt tot de diverse mens-, maatschappij-, natuurbeelden etc., en uiteindelijk, op het hoogste niveau, tot opvattingen omtrent de werkelijkheid als geheel. Filosofisch denken is op die manier gericht op overzicht en samenhang, althans voorzover voor ons bereikbaar. Zij is met die gerichtheid wezenlijk een integratieve discipline en vormt daarmee een noodzakelijk tegenwicht tegen alle tendenzen tot specialisatie, fragmentatie en verkokering in wetenschap en samenleving waardoor steeds weer het overzicht en de onderlinge afstemming der dingen dreigen verloren te gaan. Wanneer daarom de these van 'het einde van de grote verhalen' niet slechts de bedoeling heeft aan het voorlopig karakter van alle menselijk inzicht te herinneren – in zoverre is zij alleszins gerechtvaardigd –, maar daar boven uit het opgeven is van het streven naar een maximaal bereikbare synthese en synopsis, dan betekent zij de prijsgeving van de filosofie.
- “Waar de visie ontbreekt, verwildert het volk” zegt de oude Spreukendichter. En, kunnen we er aan toevoegen, niet alleen het volk maar ieder individueel bestaan en iedere geordende menselijke activiteit. Naar een redelijk onderbouwde visie op de verschillende deelterreinen van het leven maar vooral ook op het bestaan als zodanig toe te werken is het streven van de filosofie. Waarbij ik mij die kijk op de dingen (idealiter) innerlijk eigen maak en hij zo deel van een levenshouding en leefwijze wordt. Niet in de laatste plaats daarom filosofie.